

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Samo Dekleva

**Pravica do komuniciranja in
teorija dostopa do medijev**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2012

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Samo Dekleva

Mentor: red. prof. dr. Slavko Splichal

Pravica do komuniciranja in teorija dostopa do medijev

Diplomsko delo

Ljubljana, 2012

Zahvala

hvala mami Vesni in očetu Bojanu, da sta bila potrpežljiva ob razvlečenem nastajanju te diplome, hvala Nini, ker nisi obupala nad menoj, hvala Ani za čustveno podporo, hvala tudi vsem ostalim, ki so še verjeli, da lahko tudi zaključim, in hvala tudi drugi Nini, ki v to ni verjela. Hvala Alenki in Vesni za lekturo, hvala Slavku za visoka pričakovanja, babici Metki in dedku Urošu, sestri Maji ter ostali družini. Hvala sestram in bratom, ki so prišli pred menoj, in tistim, ki prihajajo za mano. Hvala.

Pravica do komuniciranja in teorija dostopa do medijev

V diplomski nalogi analiziram prizadevanja za opredelitev in definiranje pravice do komuniciranja in za njeno uvrstitev med temeljne človekove pravice ter teorijo dostopa do medijev Jeromea A. Barrona, kot primera dveh odgovorov na inherentne pomanjkljivosti koncepta prostega trga idej, ki se največkrat pripisuje klasični liberalni misli.

Idejo o svobodi medijev je mogoče po vzoru svobode javnega komuniciranja v razsvetljenski misli razdeliti na dva ločena pojma – na neodvisnost medijskih organizacij od političnega polja na eni strani ter na svobodo posameznikov in skupin v komunikacijskih procesih na drugi strani. Takšno razumevanje svobode medijev kot tudi zgodovina normativnih opredelitev svobode medijev nam omogočata najti okvirje, znotraj katerih je možna konstruktivna analiza naraščajoče napetosti med pravico do lastnine in komunikacijskimi pravicami. Takšni teoretski okviri tudi omogočajo ustrezen vpogled v medijsko regulacijo in identifikacijo medijskoregulacijskih ukrepov, ki v dobi pospešene koncentracije medijskega lastništva na globalni ravni omogočajo tehnološko, kreativno in skupnostno oživitev medijskih ekosistemov.

libertarna teorija svobode – pravica do komuniciranja – dostop do medijev – nevtralnost interneta – avtorsko pravo.

Right to Communicate and Access to Media Theory

This thesis seeks to analyse conceptualizing and codification efforts to include the right to communicate within the Universal Human Rights Declaration framework and Jerome A. Barron's access to media theory. Both theories overcome the inherent faults of the conception of media systems as a free marketplace of ideas that has been most commonly seen as a classical liberal concept.

Following Enlightenment's dual definition of freedom of public communication enables us to divide the term media freedom to two separate concepts: independence of media organisations on one hand and the individuals' and groups' right to communicate on the other. The understanding of the duality of the freedom of the media as well as history of its normative inception offers a constructive view where the growing tension between the right to ownership and the right to communicate could be properly analysed. This framework also proposes insightful new regulative policies that could be implemented in light of growing concentration of the media ownership that would foster technological, creative and communal revival of the media ecosystem.

libertarian concept of freedom – right to communicate – access to media – net neutrality – copyright law.

Kazalo

1	Uvod	6
2	Zgodovinska umestitev svobode tiska	10
2.1	Kantova idejna izhodišča razsvetljenstva	13
2.2	Kantovo razumevanje publicitete	15
2.4	Tisk kot pes čuvaj	17
3	Svoboda izražanja mnenj in prosti trg idej	19
3.1	Pozitivna in negativna svoboda	21
3.2	Libertani model izražanja mnenj	23
3.3	Ali prosti trg idej obstaja?.....	26
4	Širitev komunikacijskih pravic	29
4.1	Pravica dostopa do medijev	30
4.2	Pravica do komuniciranja	32
4.3	Nove potrebe medijske regulacije.....	34
4.4	Nedelovanje prostega trga in intervencija države.....	39
4.5	Celovitejše komunikacijske pravice	41
5	Sklep	42
6	Literatura	46

1 Uvod

*»Svoboda je vedno le svoboda tistega, ki misli drugače.«
(Rosa Luxemburg)*

Koncept svobode medijev in vprašanja medijske regulacije ostajajo osrednja tema medijskih študij. Ideje o svobodi izražanja, mišljenja in neodvisnosti medijskega delovanja od države so integralni del teorije sodobne predstavniške demokracije. Mediji so prevzeli ključno vlogo v reprezentaciji oblasti, oblikovane v predstavniški demokraciji. Hkrati ideja o svobodi medijev legitimizira demokratičnost sistema z zgodnjimi medijskimi teorijami, ki so razumevale medije kot psa čuvaja, s katerim javno mnenje nadzira izvoljene predstavnike tudi med volitvami. Zamisli o svobodi medijev ter o sistemu predstavniške demokracije z ločitvijo treh vej oblasti sta se oblikovala sočasno v času razsvetljenstva. Ideja o svobodi tiska, ki se je oblikovala iz ponovnega zanimanja za antične koncepte svobode govora, je tvorno sooblikovala in usmerjala temeljna razsvetljenska izhodišča, vero v človekov razum in znanost.

Kako torej, da se danes besedna zveza »svoboda medijev« v poljudnem razumevanju sliši kot zaključek slabe šale, v akademski stroki vedno pogosteje označuje kot del le sodobne mitologije? Razloge za to lahko poiščemo v monopolizaciji medijskega trga, v rumenem poročanju ali v tabloidizaciji medijskega prostora, v vse močnejši centralizaciji medijskega lastništva, v zniževanju standardov kakovosti novinarskega dela, v spremembah poslovnih modelov medijev z zatonom financiranja iz naročnin in v naraščajoči ali popolni odvisnosti medijev od oglaševalskega financiranja in v nezmožnosti nacionalne regulacije medijskih organizacij.

Ob zgodovinskem pregledu razvoja in raziskovanja medijev lahko ugotovimo, da so vsi omenjeni pojavi v medijskih sistemih identificirani že nekaj stoletij. Z vedno hitrejšo ekonomsko globalizacijo se centralizacija medijskega lastništva in monopolizacija medijskega prostora nadaljujeta tudi – ali pa še toliko bolj pospešujeta – v razmerah

prostega pretoka kapitala in medijskih vsebin med nacionalnimi in jezikovnimi geografskimi prostori.

Stanje, v katerem se nahajajo naši komunikacijski in medijski sistemi, ameriški zgodovinar medijskih študij Robert McChesney poimenuje »kritično razpotje« (McChesney 2007, 1433). V analizi cikličnosti družbenih sprememb označi kot kritična razpotja obdobja, »v katerih se lahko medijske politike obrnejo v več smeri, in tako usmerijo medije in družbo v različne smeri« (McChesney 2007, 1433). Po McChesneyevi analizi so kritična razpotja obdobja, kjer sta izpolnjena dva od naslednjih treh pogojev: 1) pojav revolucionarne nove komunikacijske tehnologije, ki izpodbija obstoječe medijske sisteme; 2) odrekanje legitimnosti ter drugi načini diskreditacije medijskih vsebin, predvsem novinarstva; 3) velika politična kriza, v kateri obstoječi red ne deluje več, in omogoča obstoj velikih gibanj za družbene reforme (McChesney 2007, 1433–34). V preteklem stoletju McChesney v Združenih državah Amerike prepozna dve kritični razpotji – v progresivnem obdobju ZDA ob stičišču 19. in 20. stoletja, ki ga je zaznamovala kriza novinarstva in velike družbene spremembe v času prohibicije in vključitve žensk v volilni kvorum, ter v času velike depresije v 30-ih letih dvajsetega stoletja, ko sta se padec gospodarske produkcije in posledični prezir do komercializacije družbenega življenja soočila s uveljavitvijo radijske radiodifuzije, ki je v ZDA, za razliko od britanskega modela razvoja javnih elektronskih medijev, potekala izključno v zasebnem sektorju. Po McChesneyevi analizi se v tretjem kritičnem razpotju nahajamo sedaj.

V diplomskem delu se namenoma izogibam problematiziranju, če je svoboda medijev dosegljiv, uresničljiv ali sploh zaželen ideal. Svobodo medijev razčlenjujem na neodvisnost medijskih podjetij in organizacij od države in drugih političnih skupnosti ter na pravice posameznika in skupnosti do komuniciranja. Razločitev med tema dvema komponentama je pomembna, ker pomaga razločiti, čemu so mediji prejeli zagotovljen status neodvisne entitete od politične javnosti. Vodi nas k razmisleku, kako je mogoče ta namen uresničevati v tudi drugačnih družbenih razmerah, v drugačnem ekonomskem, političnem in tehnološkem okolju. Osrednje vprašanje tako postane, ali vsaka regulacija medijskega prostora predstavlja omejevanje svobode komuniciranja ali je

nasprotno, medijska regulacija pravzaprav namenjena temu, da omogoča svobodo komuniciranja?

V diplomskem delu iščem izvore koncepta svobode javnega komuniciranja v razsvetljenski misli, v opredelitvi publicitete Imanuela Kanta. Ta nemški filozof je v 18. stoletju svobodo objavljanja s tiskanjem razumel dualno kot »kritični impulz proti nepravici, ki izhaja iz tajnosti državnih aktivnosti, in kot razsvetljensko gibalno, ki podpira 'področja človekove svobode', ki zasebnim osebam omogoči enakost v javni rabi razuma« (Spichal 2002, XIV). Kantovo dualno razumevanje publicitete je kasneje izgubilo na veljavi ob tem, ko sta na veljavi pridobili teoriji medijev kot psa čuvaja in medijev kot četrte veje oblasti, a predstavlja ključno teoretsko ozadje za razločitev med neodvisnostjo medijev ter pravicami posameznikov in skupnosti do komuniciranja in dostopa do medijev.

Nadalje se v diplomskem delu posvetim libertarnim izhodiščem svobode posameznika v odnosu z družbo in mejam, ki jih je John Stuart Mill opredelil kot meje vpliva družbe na posameznika. Libertarna izhodišča svobode in razmisleki tega britanskega avtorja o svobodi so za predmet diplomske naloge relevantni. Ideja svobodnega trga idej, ki se v današnjih prispevkih neoliberalnih avtorjev k medijskim študijam uporablja kot argument za deregulacijo medijev, se namreč pripisuje prav Johnu Stuartu Millu. V tretjem poglavju preverjam, ali libertarna misel daje prednost osebni pravici mišljenja in izražanja mnenj in ali izražena mnenja in ideje zares tvorijo trg.

Nadalje razčlenim teorije dostopa do medijev ameriškega ustavnega sodnika Jeroma A. Barrona in zahteve po prepoznavi pravice do komuniciranja med temeljne človekove pravice, ki jo je napovedal in argumentiral Jean d'Arcy ob tehnološki revoluciji neposrednih radiodifuznih satelitov. Obe teoriji izhajata iz razumevanja, da komunikacija vzpostavlja in gradi skupnost. Mediji s svojo komunikacijsko dejavnostjo poleg ekonomske vloge opravljajo tudi družbene vloge, ki presegajo ozke interese lastnikov medijev po maksimizaciji dobička. Avtorja se zavzemata za medijsko regulacijo, s katero bi država ali naddržavne organizacije lahko zamejile vlogo lastniških interesov.

V zaključku diplomske naloge ugotavljam, kako ti dve teoriji ponujata omilitev napetosti med pravico medijskih lastnikov do lastnine ter komunikacijskimi pravicami posameznikov ali skupnosti, med neodvisnostjo medijskih organizacij in svobodo komuniciranja. Njun pomen opredeljujem z idejnim potomstvom obeh teorij, z njuno zapuščino. Ta nadalje razvija njuna osnovna izhodišča, ki imajo potencial, da presežejo pomanjkanjem potrebne imaginacije za sprejem nadnacionalne regulacije medijskega prostora in ustavijo zaton vloge medijev v sooblikovanju skupnosti.

2 Zgodovinska umestitev svobode tiska

*»Sapere aude!«
(Immanuel Kant)*

Ideja o svobodi tiska se je oblikovala v obdobju razsvetljenstva kot »razširitev' ideje o svobodi govora, ki se je prečistila v revolucionarnih tehnoloških, družbenih in ekonomskih okoljih osemnajstega stoletja« (Splichal 2002, 7).

Začetek tega idejnega obdobja umeščamo v leto 1648, ko se je z Westfalsko mirovno pogodbo končala 30-letna vojna v Evropi med dvema krščanskima verskima ločinama. Teza, da je razsvetlitev posameznika in družbe mogoča z uporabo razuma, je takrat preseгла cerkveno avtoriteto, ki je v srednjem veku monopolizirala dostop do znanja in razmišljanja. Za več kot »tisočletje srednjega veka sta bili svoboda mišljenja in svoboda govora v Evropi zatrti« (Splichal 2002, 6).

Vnovično zanimanje za ideji o svobodi mišljenja in svobode govora je vzbudil Gutenbergov izum mehničnega tiskalnega stroja v sredini 15. stoletja. Tehnološka možnost množičnega komuniciranja v pisani besedi je izpostavila druge, družbene in politične omejitve svobode izražanja. Svoboda govora in izražanja mnenj, ki je zanimala redko koga pred Gutenbergovim izumom, je postala »ena najbolj poživljujočih idej, ki so oblikovale razsvetljsko gibanje« (Splichal 2002, 7).

Skupaj z ojačanjem zahtev po obuditvi antične ideje o »svobodi govora in vladavini zakona« (Splichal 2002, 6) pa je nova tehnologija sočasno »zamamila tiste, ki so želeli izvajati oster nadzor nad njegovo uporabo« (Splichal 2002, 6). Kmalu po Gutenbergovem tisku Biblije je »katoliška cerkev uvedla sistem licenciranja, ki mu je sledila močna cenzura in Index Librorum Prohibitorum (katalog prepovedanih knjig)« (Splichal 2002, 7). Šele z »oblikovanjem intelektualnih elit« (Splichal 2002, 7) v sedemnajstem stoletju v odgovoru »na zlorabe katoliške cerkve in smer razvoja

tiskarske tehnologije« (Splichal 2002, 7) so se evropski narodi lahko soočili z obstoječimi verskimi in fevdalnimi avtoritetami.

Habermas ta proces oblikovanja intelektualne elite, ki so se zmogle zoperstaviti starejšim avtoritetam, povezuje s spremembo načina in objekta reprezentacije javnosti med 16. in 18. stoletjem.

V času fevdalnih odnosov »se [reprezentativna javnost] ni konstituirala kot socialno območje, kot javna sfera« (Habermas 1989, 19), ampak je bila neločljiva od vladarske osebe, njegov statusni atribut. »Razkazovanje reprezentativne javnosti je bilo vezano na attribute osebe: na insignije (oznake, orožja), habitus (oblačila, pričesko), gestiko (obliko pozdrava, gibe) in retoriko (obliko nagovora, govorne obrazce nasploh), skratka – na strog kodeks 'plemenitega' vedenja« (Habermas 1989, 20).

Do spremembe reprezentacije javnosti je po Habermasu prišlo »z mediatizacijo stanovskih avtoritet, torej z njihovo podreditvijo avtoriteti deželnega gospodarja,« (Habermas 1989, 31). Posledično se je s tem tudi reprezentacija javnosti ločila od konkretne osebe ter njenih insignij, mode, visoko kodificiranih oblik vedenja in retorike.

V absolutističnih državah Zahodne Evrope so razsvetljeni monarhi z oblikovanjem novih, državnih avtoritet, ki niso bile vezane na posamezen fevd, v državi naredili prostor za novo družbeno sfero. Kot temu pravi Habermas, so te nove avtoritete »objektiviral[e] v stalni upravi in redni vojski;« (Habermas 1989, 31). Med 16. in 18. stoletjem je »'zasebno' [označevalo tisto, kar je] zunaj javnih pristojnosti [...] izključeno iz področja državnega aparata; kajti 'javno' se je tedaj že nanašalo na državo, ki se je izoblikovala z absolutizmom in ki je se objektivirala naproti osebi vladarja« (Habermas 1989, 23).

Ločitev javnega od vladarske osebe kot nekaj državnega, kar objektivno obstaja zunaj volje in proračuna vladarja, Habermas povezuje s spremenjenimi produkcijimi načini, ki so deloma tudi sooblikovala nastanek novega, meščanskega razreda. »Kontinuirana

dejavnost države« (Habermas 1989, 31) se je po Habermasu oblikovala kot skladen odgovor na dinamiko odnosov med tistimi, ki so trgovali z dobrinami in informacijami (borza, tisk). Javna uprava se je konsolidirala v otipljiv objekt, da se je soočala s tistimi, ki so mu bili le podrejeni in ki so bili na začetku definirani le negativno v relaciji do nje (Habermas 1989). Z ločitvijo javne uprave od fevda in fevdalnega vladarja in njeno prilagoditvijo trajnosti in dinamiki odnosov novih produkcijskih načinov se je oblikoval nov družbeni prostor nove intelektualne elite, javnosti kot družbene sfere.

Oblikovala se je družbena skupina, ki uporablja razum za preseganje lastne nezrelosti, ki je oblikovala zahteve po popolni svobodi govora in javnega mišljenja.

2.1 Kantova idejna izhodišča razsvetljenstva

Osrednja konceptualna izhodišča razsvetljenstva najdemo zgoščena v eseju Immanuela Kanta *Kaj je razsvetljenstvo?* iz leta 1784. V tem odmevnem eseju Kant označi razsvetljenstvo kot izločitev človeka iz svoje lastne nezrelosti, nedoletnosti. »Nezrelost je nezmožnost uporabe lastnega razumevanja brez vodstva drugega« (Kant 1784) in v eseju poziva uporabnike razuma k preseganju svoje lastne nezrelosti.

Človek se po Kantu namreč ne podredi vodstvu drugega zaradi pomankanja razumevanja, temveč zaradi manjka odločnosti in poguma. Z motom »Sapere aude!« (Drzni si uporabljati svoje razumevanje!), Kant poziva k pogumu za uporabljanje lastnega razuma in preseganju lenobe, ki ju tako lahko uporabimo kot obrambo pred posameznikovo nedoletnostjo (»Ne rabim razmišljati, če le lahko plačam: bodo že drugi opravili to tečno neprijetno delo namesto mene« (Kant 1784)).

Družbeno umestitev varovanja pred rabo lastnega razuma Kant najde pri tistih, čigar interesom koristi vzdrževanje lenobe in strahu pri večini. »Čuvarji, ki so tako benevolentno prevzeli nadzor nad ljudmi, so pozorno poskrbeli, da večina med njimi (vključno s celotnim nežnejšim spolom) vidi prve korake k zrelosti kot zelo nevarne, da ne rečemo težavne. Potem, ko so poneumili svoje domače živali in ta neškodljiva bitja prepričali, da ne naredijo niti enega samega koraka brez vozička, v katerega so pripeta z varnostnimi pasovi, so jim pokazali nevarnosti, ki jih čakajo, če bodo samostojno hodila naokoli« (Kant 1784).

Ker so individualne samorazsvetlitve zmožni le redki posamezniki, ki »so se uspeli z razvojem svojega uma osvoboditi okov nezrelosti in našli varno smer svojih prvih korakov« (Kant 1784), Kant prepozna večjo verjetnost v samorazsvetlitvi družbene entitete, ki jo imenuje javnost, ne glede na to, kako počasen in postopen je že tak proces zaradi vzdrževanja predsodkov do ljudi, nevajenih misliti s svojim razumom. Hitre spremembe nimajo posebnega vpliva na razsvetljenost javnosti. »Revolucija lahko ukine avtorski despotizem ali zatiranje, ki ga motivira zaslužkarstvo ali sla po grabljenju za močjo, a nikoli ne more zares spremeniti načina razmišljanja; novi

predsodki, ki nadomestijo stare, bodo še naprej služili kot ovratnice za nerazmišljujočo množico« (Kant 1784). A vendarle je svoboda nujni in zadostni pogoj za razsvetljujev. »Nič drugega ni potrebno za razsvetlitev, razen svobode!« (Kant 1784).

Za dosego (samo)razsvetljenja javnosti kot družbene entitete Kant v svojem odgovoru na vprašanje *Kaj je razsvetljenje?* predlaga načelo »Kregaj se, kolikor hočeš, a ubogaj« (Kant 1784). Idejno to načelo izhaja iz razlikovanja med javno in zasebno rabo razuma. V javni rabi razuma je kreganje intelektualčeva pravica in dolžnost. V drugih, zasebnih rabah razuma, kot so delovni procesi, uradniške funkcije in v družini, je poslušnost zaželena in potrebna. Tako davkoplačevalec mora plačati davke, kot so predpisani, obenem pa lahko z javno rabo razuma nasprotuje uredbam, ki mu pripisujejo nepravilno plačilo dajatev. Z ločevanjem pravice do svobodnega mišljenja in izražanja mnenj ter svobodnega delovanja zameji mejo svobode na področje, kjer je »svoboda najmanj škodljiva [... v] pravici do javne rabe razuma v vseh javnih zadevah« (Kant 1784).

2.2 Kantovo razumevanje publicitete

Publiciteto, javno objavljanje ali polje javnega diskurza, Kant opredeljuje kot »transcendentalno formulo javne pravičnosti in kot načelo javne rabe uma« (Splichal 2001, 29). V knjigi *To Perpetual Peace* (1795) jo je označil kot »nujen pogoj in vrhovno načelo pravice: 'Vsa dejanja, povezana s pravicami drugih ljudi so nepravilna, če niso konsistentna z publiciteto.'« (Splichal 2002, 100). Kljub temu, da je bil Kant precej natančen glede definicij, je »koncept publicitete ostal brez kakršnekoli definicije« (Habermas in Gerhardt v Splichal 2002, 100).

Za razliko od Benthama, ki je izhajal iz uporabnosti publicitete za maksimizacijo sreče naroda, je Kant publiciteti pripisal povezovalno vlogo med politiko in moralo. Kantovo razumevanje javnosti je po Habermasu - podobno kot Kantovo razumevanje zakonov, ki jih deli na upravne in etične - dualen pojem. Tega lahko razdelimo na »načelo zakonskega reda« (Habermas v Splichal 2002, 96) in »metodo razsvetljenja« (Habermas v Splichal 2002, 96). O slednji pa je razpravljal na treh ravneh: »(1) kot o univerzalni javnosti, ki je enaka vsem ljudem, ki so izvor družbene pogodbe in sodelujejo v oblikovanju skupne volje; (2) kot univerzalni publiciteti, ki medira med politiko in moralo; ter (3) kot o pravici državljanov, da javno izražajo mnenja, kar je aksiomska predpostavka za mediacijsko funkcijo publicitete« (Splichal 2002, 96).

Poleg te funkcije publicitete, kot vrhovnega načela pravičnosti, je komunikaciji in javni rabi razuma Kant pripisoval še drugo funkcijo. »Z vlogo, ki jo je pripisoval komunikaciji v procesu raziskovanja subjektivne zadostnosti sodbe, je komunikacija konstitutivna človeškemu razumskemu mišljenju« (Splichal 2002, 100). Kant je tu oblikoval idejo o komunikaciji kot o »procesu konstruiranja skupnih pomenov« (Splichal 2002, 100), ki se je po Splichalu pojavila na področju družbenih znanosti šele stoletje kasneje in tako oblikovala moderno teorijo človeške komunikacije.

Kantovo dualno razumevanje publicitete in deliberativna javna raba razuma, ki se v njej udejanja, postavlja v ospredje javno rabo razuma kot orodje razsvetlitve javnosti. Zato tudi »ni težko razumeti, zakaj so bile Kantove ideje popolnoma spregledane s strani

najbolj zavzetih korporativnih in profesionalnih zagovornikov neodvisnosti – bolj kot svobode – tiska v dvajsetem stoletju: Kantov celovit, deliberativen model publicitete zelo ošibi moč argumentov, ki bi podpirali modela 'četrte veje oblasti' ali 'prostega trga'« (Splichal 2002, 95).

2.4 Tisk kot pes čuvaj

V devetnajstem stoletju je Kantovo idejo o *javni uporabi razuma* preglasil koncept medijev kot *četrte veje oblasti*. Povezano z doktrino Charlesa Mosequieuja o delitvi oblasti, da »svoboda ni mogoča tam, kjer oblasti države niso jasno ločene« (Splichal 2002, 35), je v enem zgodnejših del o tisku *The Fourth Estate* angleški avtor Frederick Knight Hunt zaključil, da so časopisi in tiskani mediji po svoji moči in vlogi četrta oblast, saj »zagotavlja javnost uveljavljanja zakonov, ki je pravzaprav vir čistosti in modrosti teh procesov« (Knight Hunt, 1850).

Ideja tiska kot četrte veje oblasti razreši paradokse v ideji o delitvi oblasti, kot jih prepoznajo nekateri teoretiki. Hegel je namreč argumentiral, da »neodvisnost uzurpira enotnost države, ki je med vsemi stvarmi najbolj zaželena« (Hegel v Splichal, 2002: 36), Bentham pa je že prej »razumel delitev oblasti kot neučinkovito in nevzdržljivo« (Splichal 2002, 36). Oblast je namreč v osemnajstem stoletju imela drugačne »vire politične in socialne legitimnosti« (Splichal 2002, 36). Zakonodajna oblast je izhajala iz volje ljudstva, izvršna oblast je izhajala iz monarhične dinastije, sodna oblast pa iz plemstva in sodstva. Tisk kot četrta veja oblasti naj bi nadziral delovanje posameznih vej oblasti, jih povezoval in med njimi posredoval, ter tako legitimiral neodvisnost treh ločenih avtoritet predstavniške demokracije.

Idejama o tisku kot psu čuvaju in o tisku kot o četrti veji oblasti, ki funkcijo svobode tiska prepoznavata v zagotavljanju javnosti državnih postopkov, imata skupno značilnost, da »upoštevata idejo svobode tiska kot korporativne ali institucionalne pravice kot nadrejeno osebni pravici do objave, kot je bila opredeljena v času francoske revolucije v Deklaraciji pravic moških in državljanov / Declaration des droits de l'homme et du citoyen (1789),« (Splichal 2002, 39).

Predpostavka teorij o četrti veji oblasti, da je »javno mnenje utelešeno v svobodnem tisku« (Splichal 2002, 40), nadalje zmanjšuje pomen pravice do objavljanja. Benthamovska ideja o javnosti kot o psu čuvaju predstavlja dosti manj pomemben odmik od posameznikove pravice do izražanja in objavljanja v primerjavi s »tiskom -

psom čuvajem, ki je institucionaliziral prenos nadzorne moči s posameznika ali kolektiva posameznikov (javnosti) na tisk« (Splichal 2002, 40)

Druga kritika teorij četrte veje oblasti je, da »čeprav se [...] nanašajo na idejo avtonomije medijev od drugih oblik nadzora in njihovo moč, da nadzorujejo druge (državne) oblasti, pozabljajo na vprašanje, kdo nadzira nadzornike. Pravzaprav tisk uživa večjo svobodo, kot je zagotovljena posameznikom po načelu svobode govora« (Splichal 2002, 40). Ti modeli se ne nanašajo na vprašanje odgovornosti tiska in predvidevajo, da se »motivi za delovanje [medijev] v splošnem dobrem nahajajo ali v državljanski drži novinarjev ali pa v komercialni vrednosti takšnega novinarstva« (Sparks v Splichal 2002, 40).

3 Svoboda izražanja mnenj in prosti trg idej

»Svoboda tiska je zagotovljena samo lastnikom tiskarne.«
(Abbot Joseph Liebling)

Esej *O svobodi*, ki ga je angleški publicist John Stuart Mill izdal po smrti svoje partnerice Harriet Taylor leta 1859, je analiza meja družbe in javnega mnenja do posameznikove svobode in danes predstavlja enega od temeljev klasične libertarne misli. Kot sam opisuje, gre za koncentrat misli o posameznikovi svobodi, za katerega upa, da ga bodo prihodnji misleci primerno razredčili in ga tako naredili bolj dostopnega.

»Edina svoboda vredna tega imena, je svoboda, da stremimo k lastni dobrobiti na sebi lasten način, vse dokler s tem ne poskušamo drugih prikrajšati za njihovo blaginjo ali pa jih skušamo ovirati v prizadevanju, da bi jo dosegli« (Mill 1994, 47).

Osrednji predmet eseja *O svobodi* je svoboda posameznika, natančneje »državljska ali družbena svoboda, narava in meje legitimne oblasti družbe nad posameznikom« (Mill 1994, 37). Mill že v otvoritveni misli nakaže predmet svojega prispevka k svobodi posameznika v razmerju do družbe. V obdobju, ko se je demokracija v Veliki Britaniji dodobra uveljavila, svobodo posameznika ne omejuje več vladajoča manjšina, temveč rastoča moč večine v uveljavljanju demokracije, ki preko formalnih in neformalnih oblik nadzora širi vpliv večinskega mnenja v domeno svobode posameznika.

Z mislijo, da »največjo nevarnost našega časa predstavlja dejstvo, da si le malokdo privoščiči ekscentričnost« (Mill v Gaber 1994, 7), Gaber v uvodni besedi k slovenski izdaji eseja *O svobodi* osvetli Millov doprinos k vprašanju regulacije moči večine v demokratičnih družbah. Mill v obdobju širjenja družbega subjekta javnosti prepozna, da ima »legitimno vmešavanje kolektivnega mnenja v individualno neodvisnost [...] svoje meje« (Mill 1994, 40) ter izpostavi ne le potrebo po zakonski omejitvi, ampak tudi po širši omejitvi pravic javnega mnenja do poseganja v individualnost. Mill prepozna za družbo in posameznika škodljivo naraščajočo »enakost ljudi« (Gaber 1994, 16), ki

poteka s širitvijo izobrazbe, izboljšanimi prometnimi povezavami ter prevlado javnega mnenja. Opredeli »družbeno potrebo individualne svobode« (Mill 1994, 47) in koristi, ki jih toleranca do različnosti prinaša za družbo kot celoto.

Če so se prispevki o svobodi govora v zgodnjem 17. stoletju osredotočali na »vprašanje verske svobode in tolerance« (Splichal 2002, 129), na začetku 18. stoletja pa na razprave o »politični svobodi«, John Stuart Mill sledi Tocquevilleovi opredelitvi tiranije večine v delu *Demokracija v Ameriki*. »Dejanska prednost demokracije ni v tem, kot pogosto pravijo, da zagotavlja blaginjo vseh, temveč zgolj v tem, da podpira blagostanje večine« (Tocqueville 1996, 232). Mill se strinja, in dodaja zahtevo po »strpnosti do tistih, ki izražajo disidentska ali manjšinjska mnenja« (Splichal 2002, 130).

Čeprav se Tocqueville in J. S. Mill strinjata v opredelitvi, da je tiranija večine osrednja nevarnost demokratičnim ureditvam že v 19. stoletju, se pomembno razlikujeta v odnosu do tradicije in individualizma v družbi. »Če upoštevamo sociološko razsežnost, ki je v svoji teoriji svobode Mill ni vzel v obzir, lahko rečemo, da bi bila družba, ki bi bila za Milla idealno svobodna, za Tocquevilla nočna mora« (Hamburger v Gaber 1994, 15). Mill je namreč nadvlado javnega mnenja v Veliki Britaniji prepoznal v običajih in krščanski morali, ki zavira oblikovanje drugačne misli, izražanje drugačnih mnenj in delovanje skladno s posameznikovim načrtom, tudi če ti običaji in morala ne škodujejo neposredno interesom drugega. Tocqueville pa je v svojem razmisleku šel še dlje. V Severni Ameriki je prepoznal »individualizem, ki ne prinese svobode« (Gaber 1994, 15). V postopku uveljavitve demokracije sta namreč opazovala enak proces nadvlade večine, vendar v drugačnih družbenih okoljih.

3.1 Pozitivna in negativna svoboda

Dihotomno razumevanje svobode, ki svobodo deli na pozitivno in negativno v politični in socialni filozofiji, izhaja iz Kantove misli.

Kant opredeljuje svobodo kot edino pravico, ki pripada vsakemu po naravi, in v njegovi misli lahko najdemo izvor ločevanja med negativnim in pozitivnim opredeljevanjem svobode. Njegovo razumevanje negativne svobode »je skladno s pogosto idejo o 'dejanju svobodne [želene] izbire', ki je ne 'določajo čutni impulzi'« (Splichal 2002, 95), njegova opredelitev pozitivne svobode pa izhaja iz »dejstva, da je volja zmožnost čistega uma, da je praktičen glede samega sebe« (Splichal 2002, 95). Tako negativna svoboda pomeni »svobodo od vpletanja drugih in odstotnost ovir, ki bi lahko omejevale posameznikove interese in potrebe« (Splichal 2002, 95). Pozitivna svoboda je »'ena in edina izvorna, urojena pravica, ki pripada vsakemu človeku, kot vrlina njegove človeškosti ... dokler lahko sobiva z svobodo vseh po univerzalnem zakonu'« (Kant v Splichal 2002, 95). Svoboda ni neposredno povezana z razumom - »svoboda povzroči, da so racionalna človeška bitja cilj sama po sebi – ne zaradi razuma, ampak ker nam svoboda da ponos: razum nam samo omogoča, da se zavedamo svojega obstoja« (Splichal 2002, 95).

Pri obeh opredelitvah svobode ne govorimo o komplementarnih oblikah svobode, ampak o nasprotujočih si in nezdružljivih interpretacijah enega samega političnega ideala (Carter 2007). Negativna svoboda je polje »odsotnost preprek, ovir ali omejitev. Posameznik ima svobodo v obsegu, kolikor možnih delovanj ima na voljo znotraj teh omejitev« (Carter 2007). Za razliko od te operacionalizacije svobode, ki jo lahko empirično izmerimo z možnostmi, med katerimi izbiramo, se pozitivna svoboda osredotoča na delovanje ali možnost delovanja »na način, ki prevzame nadzor nad posameznikovim življenjem in v katerem posameznik realizira svoje temeljne namene« (Carter 2007) in se večinoma opredeljuje v povezavi z avtonomijo družbenih skupin in posameznikov.

Poimenovanje dihotomne opredelitve obeh svobod z oznakama pozitivno in negativno izhaja iz definicij obeh pojmov. Negativna svoboda je opredeljena le kot »odsotnost nečesa (tj. ovir, preprek, omejitev ali vplivanja s strani drugih)« (Carter 2007), medtem ko pozitivna svoboda zahteva »prisotnost nečesa (tj. nadzora, samonadzorovanja, volje ali samorealizacije)« (Carter 2007).

Med zagovornike negativne svobode, večinoma iz liberalnega in neoliberalnega izhodišča, uvrščamo tudi libertarna misleca Humbolta in Johna Stuarta Milla. Vprašanje svobode Mill obravnava na njenih mejah, v odnosu do družbenega nadzora. Obramba »prave domene človekove svobode« (Mill 1994, 46), to je svobode notranjega stanja zavesti, ki zavzema svobodo misli ter svobodo mnenja in naziranja, in svobode izražanja tega mnenja, sloni na vprašanju legitimnega poseganja »oblasti družbe nad posameznikom« (Mill 1994, 37). Čeprav je Millovo razumevanje posameznika kot samoaktualizirajočega se in spontanega bitja bližje zagovornikom pozitivne svobode, ostaja Mill blizu svojim utilitarističnim izhodiščem, od katerih se je umaknil le toliko, da je podprl poseganje vlade in oblasti v področja, kjer prosti trg ne more zagotavljati največjih učinkov (kot na primer izobraževanje). V obrambi osebne svobode pa je vehementen le do meja, ko ta nasprotuje interesom drugih članov družbe. »Posameznikova spontanost je lahko omejena z zunanjim nadzorom samo v primeru in v tistih dejanjih posameznika, ki ne posegajo v interese drugih« (Splichal 2002, 131).

3.2 Libertani model izražanja mnenj

Klasični libertarni model izražanja mnenj sledi maksimi, da je edina svoboda vredna tega imena, »svoboda, da stremimo k lastni dobrobiti na sebi lasten način, vse dokler s tem ne poskušamo drugih prikrajšati za njihovo blaginjo ali pa jih skušamo ovirati v prizadevanju, da bi jo dosegli« (Mill 1994, 47).

Pri opredelitvi meja legitimne oblasti družbe nad posameznikom John Stuart Mill opredeljuje »pravo domeno človekove svobode« (Mill 1994, 46), kjer ima posameznik neposreden interes, družba pa zgolj posreden interes. Z neposrednim interesom Mill opredeljuje področje, ki zaobjema del posameznika in življenja, ki se tiče zgolj njega samega, drugih pa le z njihovim svobodnim, prostovoljnim in zavestnim pristankom in sodelovanjem.

To področje v libertarni misli, kjer je posameznik v odnosu do družbe zares svoboden, vključuje najprej »svobodo vesti v najširšem pomenu besede, svobodo misli in občutkov, brezpogojno svobodo mnenja in naziranja v vseh vprašanjih« (Mill 1994, 46), potem »svobodo okusov in stremljenj, svobodo snovanja takšnega življenjskega načrta, ki bo ustrezal našemu lastnemu značaju, svobodo, da počnemo, kar nam je ljubo, in da prevzamemo vse posledice svojega ravnanja, ne da bi nas drugi pri tem ovirali, vse dokler jim naše ravnanje ne škodi, pa naj se jim zdi še tako neumno, sprevrženo ali napačno« (Mill 1994, 46-47). Kot tretji element popolne posameznikove svobode Mill opredeljuje svobodo združevanja med posamezniki, seveda »v enakih mejah« (Mill 1994, 47).

Področje brezpogojne svobode posameznika v odnosu z družbo, ki je omejeno samo s svobodo drugega posameznika, predstavlja temeljno misel klasične libertarne misli, obenem pa razkriva njena inherentna protislovja.

Osnovni namen zagotavljanja svobodnega izražanja mnenj posameznikov, ne glede na njihovo resničnost in veljavnost, je po Millu doseganje resnice. Svobodo govora Mill brani z dvema tezama, s katerima argumentira koristi skupnosti glede na resničnost

izraženega posameznikovega mnenja:

1. Če je utišano mnenje pravilno, smo družbo prikrajšali za možnost, da bi zmoto nadomestili z resnico.
2. Če je utišano mnenje napačno, smo družbo prikrajšali, da resnico ob soočenju z zmoto ugledajo jasneje in občutijo bolj živo.

Obenem pa Mill poudarja, da ne le, da resničnost izraženih mnenj ne more biti družbeno določen kriterij, po katerem bi posameznik smel ali ne smel izražati svoje mišljenje, naziranje ali občutenje, temveč je tudi resnica le eden od ciljev, ki ga omogoča polje posameznikove svobode.

Čeprav je resnica v Millovi misli vedno uporabljena v ednini, je iz njegovega besedila jasno, da je resnica vedno družbeno pogojena, saj se razlikuje v različnih obdobjih, v različnih kulturah in v različnih družbenih in religioznih ureditvah. Čeprav ob opredeljevanju razvoja družbe Mill predpostavlja linearni razvoj družbe, saj naj bi »človeški rod« (Mill 1994, 50) stremel k temu, »da bi zmoto nadomestili z resnico« (Mill 1994, 50), v odnosu do resnice Mill zagovarja heterogenost mnenj v družbi, ki stalno prevprašujejo obstoječo resnico, da bi jo nadomestili s popolnejšo. »Prepričanje, da ima resnica zgolj kot resnica neko vrojeno moč, ki je zmota nima in s katero lahko kljubuje temnici in grmadi, je del prazne sentimentalnosti. Ljudje se za resnico ne vnamejo nič pogosteje kot za zmoto, in zadostna uporaba zakonskih ali celo družbenih kazni bo običajno zaustavila širjenje tako ene kot druge« (Mill 1994, 61).

Zahtevo po heterogenosti mnenj, ki jih izražajo svobodni posamezniki, ki odgovorno ravnaajo s svojim naziranjem in izražanjem svojih mnenj o svoji resnici, Mill opredeljuje v utilitaristični maniri. »Človeštvo ima več koristi od tega, da pusti vsakogar živeti tako, kot je njemu prav, kakor pa bi je imelo, če bi vsakogar sililo živeti tako, kot se zdi prav ostalim« (Mill 1994, 47).

Za družbo tako po Millu ni koristna samo ena resnica. Trdi, da je »resničnost mnenja [...] samo del njegove koristnosti« (Mill 1994, 55). Posledica tega, da resnična mnenja

niso zoperstavljana napačnim mnenjem, je »oslabitev njihove absolutne nujnosti ali zmanjšanje krivde, če jih zavrnemo« (Mill 1994, 56). Stalno soočanje heterogenih mnenj in nazorov je koristno za družbo, saj krepi prepričanje o resnici med posamezniki, omogoča pa tudi vzpostavljanje novih resnic, ki omogočajo in predstavljajo napredek družbe.

Takšno stalno soočanje mnenj v skupnosti po Millu zahteva samozavestnega posameznika, ki svobodno izraža svoja mnenja in občutja in sam izbira svoj življenjski slog, kot mu ustreza. »Manj ko človek zaupa lastni samostojni sodbi, bolj implicitno veruje v nezmotljivost 'sveta' na splošno. Svet pa za vsakega posameznika pomeni tisti del sveta, s katerim prihaja v stik: njegovo stranko, ločino, cerkev, družbeni razred« (Mill 1994, 51).

Sorodno kot Kant opredeljuje omejitve razsvetljenstva z lenobo in s pomanjkanjem discipline pri posamezniku, Mill opredeljuje prenos odgovornosti z lastnega mišljenja na skupnost kot umik od svojega razuma in s tem od samega sebe. »Človek prenese odgovornost za to, da ima prav nasproti svetovom, v katerih ljudje mislijo drugače, na svoj lastni svet in ga nikdar ne vznemirja, da je zgolj naključje odločilo, kateremu od teh številnih svetov bo naklonil zaupanje« (Mill 1994, 51).

3.3 Ali prosti trg idej obstaja?

Teza, da ideja o prostem trgu idej izhaja iz filozofske misli Johna Stuarta Milla, si zasluži podroben pregled. John Stuart Mill namreč v svoji goreči obrambi posameznikove svobode v odnosu do družbenega nadzora in tiranije večine ni opredeljeval »trga idej« kot ene od koristi izražanja mnenj. Iz njegove argumentacije o koristi izražanja mnenj in zaščiti posameznikove svobode je mogoče sklepati, da tržno razumevanje izražanja mnenj ne more biti merilo resničnosti teh mnenj.

Sam pojem prostega trga idej je pridobil na prepoznavnosti in veljavi šele dosti kasneje. Splichal (2002) popularizaciji misli o prostem trgu idej prvič zasledi pri ločenem mnenju ameriškega vrhovnega sodnika Wendella Holmesa k sodbi v primeru Abrams proti ZDA (1919), v sodnikovi izjavi, da je »najboljši preizkus resnice [...] v preverjanju moči misli v tržni konkurenci« (Holmes v Splichal 2002, 129). Čeprav Wendell Holmes ni uporabil izraza trg idej, je razvidno, da se je zamisel, da naj bi mnenja pridobivala vrednost v medsebojni konkurenci idej, merili pa bi jo s popularnostjo posamezne ideje, oblikovala šele dosti po času Johna Stuarta Milla.

Razumevanje mnenj kot tržnega blaga, s svojo ponudbo in povpraševanjem, v katerem na osrednjem mestu stoji potrošnja idej, reinterpretera osnovne Millove misli o »raznolikosti in pluralnosti« izraženih mnenj. Po tem razumevanju bi državljani, če bi se država lahko izvzela iz vsakršne regulacije svobode govora, imeli možnost »videti in slišati vse ideje – dobre, slabe in neopredeljene – ter se sami zase odločili, kaj je dobro in prav« (Trager in Dickinson 1999, 102).

Takšno razumevanje je, kot ugotovi tudi Splichal, »nepravilno pripisano Johnu Stuartu Millu« (Splichal 2002, 129). Ne samo, da je britanski mislec »prepričljivo branil svobodo govora kot pravico vsakega« (Splichal 2002, 129), je John Stuart Mill opredeljeval »podlage in omejitve načela *laissez-faire* ali načela nevmešavanja« pri zagotavljanju družbene svobode. V svojem delu *Načela politične ekonomije* (Principles of Political Economy, 1847) je celo »razpravljaval o nujnosti vladnega posega in poudarjal

potrebo po pravi regulaciji, ki bi uskladila posameznikovo neodvisnost v odnosu do družbenih interesov in družbenega nadzora« (Splichal 2002, 129).

Poleg potrebe po vladnem varovanju posameznikove svobode je John Stuart Mill v svojem eseju *O svobodi* tudi jasno opredelil, da prevlada mnenja v družbi ni zadosten pogoj za njegovo resničnost. »Rek, češ da resnica venomer slavi zmago nad pregonom, je ena od tistih prijetnih laži, ki jih ljudje ponavljajo drug za drugim tako dolgo, dokler končno ne preide v vsakdanjo modrost, pa čeprav ji naprotuje celotno izkustvo« (Mill 1994, 60). Svojo tezo Mill ilustrira s pregledom zatiranja reformatorjev krščanske cerkve pred Lutrom in poudarja, da je »prepričanje, da ima resnica zgolj kot resnica neko vrojeno moč, ki je zmota nima, in s katero lahko kljubuje temnici in grmadi« le prazna sentimentalnost.

Tako teza, da je preizkušanje idej na trgu idej najboljši kriterij za določitev resnice, v Millovi filozofski misli ne najde podlage. Čeprav je osrednja korist izražanja mnenja njegova resničnost, je ta zaradi svoje kompleksnosti dosegljiva samo »omejenemu številu 'umov, ki so dovolj široki in nepristranski, da so zmožni popravkov v smeri k pravilnosti'« (Splichal 2002, 130). Tu je razviden elitizem Millove zahteve po svobodi izražanja mnenj, saj »če bi vsi ljudje razen enega samega človeka mislili enako, pa ga ne bi bili vsi skupaj nič bolj upravičeni utišati, kot bi bil on - če bi razpolagal z zadostno močjo – upravičen utišati njih« (Mill 1994, 50). Ta misel jasno nasprotuje tezi, da je mogoče določiti resnico v pogojih svobodnega trga v smislu popolne konkurence idej tako, da bi predpostavili, da bodo resnična mnenja bolj popularna oz. večkrat 'potrošena'.

Poleg tega, da večinsko mnenje ni vedno resnično, Mill opredeljuje, da je »resničnost mnenja le del njegove koristnosti« (Mill 1994, 55). Tudi izražanje napačnega mnenja je koristno, saj ponovno prepoznavanje resničnosti mnenja utrjuje resnična mnenja in povečuje krivdo pri posamezniku, če zavrne resnično mnenje. Zavračanje mnenj, ker so neskladna z večinskim mnenjem pa seveda tudi omejuje prepoznavanje novih resnic in spoznanj, ki nadomeščajo stara in utrjuje predsodke in druga napačna večinska mnenja.

Tretji argument, kako Millovo razumevanje svobode govora nasprotuje modelu trga idej, lahko najdemo tudi na področju lastnine. Mnenja namreč po Millu niso zasebna last, »ki ima vrednost samo za lastnika, in bi tega oškodovali le zasebno, s tem ko bi ga prikrajšali za zadovoljstvo, ki mu ga nudi«, če bi mu preprečili izražanje mnenja. Z utišanjem posameznikovih mnenj »oropamo človeški rod, tako zanamce kot sedanjo generacijo, ljudi, ki se s takim mnenjem ne strinjajo, celo bolj od [...] osebe, ki ga izraža« (Mill 1994, 50). Mnenja so last celotne družbe in kot jih kot takih ne moremo menjati po pravilih prostega trga. Podobno kot v Millovem razumevanju izobraževanja, ki prinaša največjo korist za tiste posameznike, ki prepoznajo najmanjšo potrebo po njem, je tudi svoboda izražanja mnenj in zaščita manjšinskih mnenj področje, kjer je potrebna vladna in državna regulacija.

Klasična libertarna teorija torej ne razvija koncepta prostega trga idej, saj opredeljuje, da večinskost mnenja ne zagotavlja resničnosti mnenja. Torej večinskost ne more biti uporabljena kot način preverjanja resničnosti idej. Obenem resničnost mnenja ni edini namen njegovega izražanja. Klasična libertarna teorija nadalje opredeljuje, da mnenje ni last samo tistega, ki ga izraža, ampak celotne družbe, skupnosti in »človeškega rodu« (Mill 1994, 50), torej ne more biti predmet trgovanja. Koncept trga idej je kasnejšega izvora in izhaja iz prevoda libertarnih konceptov v neoliberalistično družbeno teorijo.

Ne samo, da neoliberalističen koncept prostega trga idej izhaja iz napačnega razumevanja libertarnih klasičnih avtorjev, argumentiramo lahko, da je prosti medijski trg praktično nedosegljiv ideološki ideal. »Če bi želeli ustvariti zares prostotržni medijski sistem, brez neposrednih ali posrednih medijskih subvencij, bi to bilo grozljivo težko, če ne že nemogoče. Ironično je, da bi zato, da bi vzpostavili in vzdrževali karkoli približno podobnega zares konkurenčnemu tržišču, potrebovali ogromno koordinacijo državnih organov, verjetno dosti večjo, kot zdaj sploh obstaja. Prosti trg se ne bi nikoli organsko razvil sam po sebi« (McChesney 2007, 1449).

4 Širitev komunikacijskih pravic

*»Za obdobje obilja so vzorci, ki izhajajo iz časov redkosti, neuporabni.«
(Jean d'Arcy)*

Teorija dostopa do medijev Jeromea Barrona in gibanje za uvrstitev pravice do komuniciranja med temeljne človekove pravice, ki je sledilo zahtevi Jeana d'Arcyja po širšem in celovitejšem razumevanju komunikacijskih pravic, predstavljata dva teoretska modela medijskih študij heterogenega izvora in različnih usmeritev. Obe pa razvijata tezo, da je državna regulacija medijskega prostora potrebna za zaščito komunikacijskih pravic posameznikov in manjšinjskih skupin, ter tezo, da medijski prosti trg ne obstaja.

Teorijo dostopa do medijev je ustavni sodnik Barron uveljavil kot merilo presojanja v sodnih sporih, povezanih s prvim amandmajem ameriške ustave. Teorija dostopa do medijev razčlenjuje pravico do lastnine in pravico do svodode govora ter se ukvarja z vprašanji lokusa pravice govora, ki ga varuje prvi kasneje dodani ustavni člen zakonodaje Združenih držav Amerike. »Koncept dostopa ima pomembno vlogo v regulaciji in analizi politik elektronskih medijev. Ukrepi, ki se razprostrirajo med financiranjem dostopa do interneta za šole in knjižnice do pravil o obveznih programih na kabelskih sistemih in o regulaciji političnih kampanj – vsi so namenjeni [...] izboljšanju dostopa govorcev in občinstev do mehanizmov, ko so potrebni za vključitev v komunikacijski proces« (Napoli in Sybbis 2007, 2).

Ideja o uvrstitvi pravice do komuniciranja med temeljne človekove pravice na drugi strani izhaja iz analize Jeana d'Arcyja, kako bo dvosmerno elektronsko komuniciranje spremenilo množične komunikacije in demokratiziralo uporabo medijev. »Tisti na oblasti – verski voditelji, politiki in zasebni posamezniki – so se vedno zavedali, da kdor nadzoruje komunikacije, dejansko nadzoruje družbo. A čas bo prišel, če si ga le zaželim, ko bodo žive podobe priročno dosegljive kot so bile knjige in časopisi že stoletja. Čas bo prišel, ko se bodo morali komunikacijski monopoli, pa naj bodo ti zasebni ali javni, odpovedati temu nadzoru zaradi moči dvosmernega napada s strani vesoljskih in zemeljskih tehnologij« (d'Arcy v Harms 2009).

4.1 Pravica dostopa do medijev

Teorija pravice dostopa, ki jo je utemeljil ameriški ustavni sodnik Jerome A. Barron, se ukvarja z vprašanji svobode medijev v spremenjenih ekonomskih, tehnoloških, družbenih in političnih pogojih po drugi svetovni vojni v ZDA.

Osnovna teza Barronovega modela svobode medijev je, da določil, ki preprečujejo oblasti, da bi utišala mnenje ali nadvladala nad njim, ne bi smeli zamenjati z odsotnostjo moči oblasti, da bi omogočila, da mnenje mora biti objavljeno (Barron 1967). Ustavni sodnik in profesor prava Jerome A. Barron je model oblikoval na interpretaciji prvega amandmaja, ki govori o svobodi govora, in štirinajstem amandmaju k ustavi Združenih držav Amerike, ki govori o enakih pravicah vseh državljanov.

Barronova teorija o pravici do dostopa do medijev temelji na predpostavki, da državna cenzura ni največja ovira svobode medijev in da pomanjkanje državne regulacije medijskega prostora ne pripomore k bolj pluralističnemu izražanju mnenj. Prvi amandma ameriške ustave, ki zagotavlja svobodo medijev kot svobodo govora pred vmešavanjem politične javnosti, in štirinajsti amandma ameriške ustave, ki zagotavlja enake pravice vsem državljanom ZDA, sta se v pravni praksi ameriškega pravnega sistema pričela uporabljati kot orodje zaščite zasebne lastnine, torej medijskih organizacij, namesto da bi zagotavljala svobodo izražanja mnenj brez omejitev in izpolnjevala namen, za katerega sta bila napisana.

Zato Barron v svoji teoriji dostopa do medijev opredeljuje meje državne intervencije. Vzpostavlja razliko med posegom politike v medijsko delovanje ter državno regulacijo medijskega trga. Ta bi lahko zagotavljala medijsko svobodo kot svobodo izražanja in komuniciranja, ki je konstitutivna za svobodo mišljenja in oblikovanja mnenj, ter ohranila vlogo, ki ga mediji opravljajo v javnem interesu.

S prevlado ideje o svobodi medijev kot svobodi zasebnih podjetij, delniških družb in drugih pravnih entitet, ki poslujejo na medijskem trgu nad razsvetljsko idejo medijske svobode kot svobode izražanja in objavljanja mnenj, se je medijsko delovanje pričelo

razumevati kot izključno tržna dejavnost. Podobno kot liberalna predstava o svobodnem trgu je tudi zamisel o trgu idej, ki lahko med seboj tekmujejo po svojih lastnih merilih, v 20. stoletju ob oblikovanju medijskih monopolov, postala popolnoma nerealistična. »Če je že kdaj bilo kaj takega kot samostojno delujoč trg idej, je ta že davno prenehal obstajati« (Barron 1967, 1641).

4.2 Pravica do komuniciranja

Enaindvajset let po sprejetju Splošne deklaracije človekovih pravic je Jean d'Arcy v svojem članku *Direct Broadcast Satellites and the Right of Man to Communicate* (1969/1977) napovedal, da prihaja čas, ko bo moral tudi ta osrednji dokument človekovih pravic »zaobjeti širšo pravico, kot je človekova pravica do informiranja« (d'Arcy v Harms 2009).

Celovitejše in enotejše razumevanju komunikacijskih pravic je D'Arcy opredelil s terminom »pravica do komuniciranja« (d'Arcy v Harms 2009). D'Arcy je namreč v tem članku ob spremembah v komunikacijski tehnologiji - digitalni dvosmerni komunikaciji, ki so jo v 1960's omogočili telekomunikacijski sateliti – predvidel spremembe konceptualne podlage medijske regulacije, ki bi zajela širše polje pravic, kot je posameznikova pravica do informiranja.

V desetletju, ki je sledilo d'Arcyjevem poimenovanju nove, celovitejše komunikacijske svobode, se je znotraj UNESCO-a razvila široka debata, ki jo je v času hladne vojne med vojaškima silama v ospredje potiskala moč tretje zveze držav, Gibanja neuvščениh. Leta 1977 so države članice UNESCO-a z oblikovanjem Mednarodne komisije za raziskovanje komunikacijskih problemov, krajše poimenovane tudi MacBrideova komisija, poimenovane po njenem predsedniku, Seanu MacBride-u, vzpostavile široko akademsko in politično platformo za raziskavo in oblikovanje novega svetovnega informacijskega in komunikacijskega reda (NWICO).

Poročila sodelujočih akademikov in predstavnikov držav sestavljajo zaključno poročilo MacBrideove komisije z naslovom *Veliko glasov, en svet: Komunikacija in družba danes in jutri* (Macbride et al. 1980), v kateri je slovenski predstavnik Tomo Martelanc povzel:

Vsak ima pravico do komuniciranja. Komunikacija je temeljni družbeni proces, ki omogoča posameznikom in skupnostim, da izmenjujejo informacije in mnenja. Je osnovna človekova potreba in temelj vse družbene komunikacije.

Pravica do komuniciranja pripada posameznikom in skupnostim, ki jih ti sestavljajo. (Martelanc v Fisher 1982, 38)

Delo MacBrideove komisije ni oblikovalo akademsko presenetljivih konceptov, je pa oblikovalo in zagotovilo široko mednarodnopolitično podporo konceptualni utemeljitvi nove pravice. Komisija je pravico do komuniciranja prepoznala kot »temeljni človeški proces« (D'Arcy v Fisher 1982, 15), opredelila, da »komunikacijski tokovi tečejo skozi vse družbene inštitucije in skozi mnogo vidikov razvoja« (D'Arcy v Fisher 1982, 15), ter ugotovila, da so nekatere komunikacijske pravice, »kot sta pravica do informiranja in pravica do združevanja že delno zagotovljeni, o drugih pravicah pa se še razpravlja« (Fisher 1982, 15).

Nove komunikacijske pravice, ki jih je identificirala MacBrideova komisija, širijo obstoječe kodificirane temeljne človekove pravice s področja komuniciranja, predlagajo pa tudi širitev ravni teh pravic. »Komunikacijske potrebe v demokratični družbi bi bilo potrebno pospremiti s širitvijo določenih pravic kot je pravica do informiranja, pravica informirati, pravica do zasebnosti, pravica sodelovanja v javni komunikaciji. Vse te pravice so elementi novega koncepta – pravice do komuniciranja. V razvoju obdobja, ki bi ga lahko oblikovali novo razumevanje družbenih pravic, predlagamo, da bi se vsi vidiki pravice do komuniciranja nadalje raziskali« (MacBride et al. 1980).

Neuvrščeni so za svoj program New World Information and Communication Order (NWICO) v poročilu prvič oblikovali splošen okvir, natančno utemeljitev, nabor konkretnih predlogov in posvojili združujočo idejo – temeljno človekovo pravico do komuniciranja. Kljub neuspehu in velikemu nasprotovanju Združenih držav Amerike in Velike Britanije pri sprejemanju ukrepov, predlaganih v poročilu, iz strahu pred zamejitvijo prostega pretoka informacij in medijskih vsebin v mednarodni trgovini, so izsledki MacBrideove komisije postavili okvir nadaljnjim aktivnostim za povečanje komunikacijskih pravic posameznikov in družbenih skupin.

4.3 Nove potrebe medijske regulacije

Sočasno z ekonomsko globalizacijo, centralizacijo lastništva in prevlado koncepta trga idej so se na področju neodvisnosti in svobode medijev uveljavila nova politična vprašanja o razmerju med regulacijo medijskih tržišč in poseganjem države v vsebino medijskega prostora. Čeprav so nacionalne države medijska tržišča vedno regulirala, se ob ekonomski globalizaciji in nadnacionalni centralizaciji medijskih lastništev odpirajo nova vprašanja smiselnosti in učinkovitosti posameznih načinov regulacije medijskih trgov na nacionalnem nivoju, vse bolj pa tudi pomanjkanje nadnacionalnih načinov regulacije medijskih vsebin.

»Telekomunikacije se nam še vedno zdijo čudežne, redke in drage. Orodja komunikacije se še vedno zdijo nekaj, kar je precej ločeno od nas samih in zato delegiramo njihovo uporabo čarovnikom, čeprav naše lastne oči in ušesa sežejo do planetov. Za obdobje obilja so vzorci, ki izhajajo iz časov redkosti, neuporabni« (d'Arcy v Harms 2009). V medijskih sistemih, kjer medijskega trga ni več potrebno regulirati zaradi redkosti prenašalskih kanalov, se potrebe po regulaciji medijskega prostora spremenijo. V okolju monopolizacije medijskega prostora in centralizacije medijskega lastništva teorija dostopa do medijev poudarja predvsem pomen medijske regulacije za ohranitev in razvoj lokalnih medijev, ohranitev konkurence in zagotavljanje manjšinskih pravic v družbi.

Baker identificira več oblik državne intervencije na trg medijskih vsebin, ki so potrebne za ohranitev in razvoj lokalnih medijev – poleg subvencij še odločanje o »platenskih kvotah« (Barron 2002: 973) in »radiodifuznih kvotah« (Barron 2002: 973), ki opredeljujejo količino lokalnega ali domačega programa v razmerju do globalnih medijskih proizvodov, ter omejitve uvoza medijskih produktov, ki lahko »zaščitijo in promovirajo te ključne domače proizvode« (Barron 2002, 974). Zgodovinsko gledano so ZDA ščitile »lokalne radiodifuzne medije s posredovanjem države« (Barron 2002, 974). Kot primer takega poseganja države v trg medijskih vsebin Barron navaja pravilo obveznega programa (»must-carry rule«). Od lokalnih kabelskorazdelilnih podjetij v Združenih državah Amerike se po tem pravilu zahteva, da »namenijo določen delež

njihovih kapacitet za prenos televizijskih programov lokalnim radiodifuznim televizijskim programom« (Barron 2002, 974). Ker je večina televizijskih naročnikov v ZDA naročnikov kabelskih omrežij, bi lokalne radiodifuzne televizije, ki so svoja frekvenčna območja dobile na podlagi strukture svojega programa, ostale dosegljive samo »preveč razpršenemu občinstvu, da bi lahko finančno podpirali 'brezplačno' oddajanje programov po zraku« (Barron 2002, 974). Pravila obveznih programov širijo raznolikost medijskih vsebin v smislu »gledalcem omogoči večjo raznolikost virov informacij in več lokalnih virov in informacij« (Napoli in Sybblis 2005, 25).

Radiodifuzni sistem v ZDA je osnovan na ideji, da je lokalni radiodifuzni izdajatelj pooblaščen s strani svoje skupnosti. Z licenčno pogodbo je tako izdajatelju, jemalcu licence, zaupan del frekvenčnega radiofuznega območja za določeno obdobje, pod pogojem, da deluje v javnem interesu. Obveznost delovanja javnega interesa je, da »oddaja teme in ideje, ki so pomembne skupnosti, ki jo jemalec licence pokriva« (Barron 2002, 981).

Baker tudi prepoznava, da je skupno različnim regulacijskam politikam FCC, da temeljijo na ideji, da je zagotavljanje raznolikosti izražanja mnenj mogoče z zmanjševanjem vpliva, ki ga ima posamezno medijsko podjetje na nacionalno javno mnenje. Tako na področju radiodifuznih in kabelskih medijev FCC uveljavlja omejitve nacionalnega občinstva (»national audience caps« (Barron 2002, 982)), ki omejujejo delež nacionalnega občinstva, ki ga posamezna medijska družba sme dosežati. Z omejitvijo dosega v nacionalnem občinstvu se tako omejuje lastniška koncentracija medijskih družb, ki bi lahko zmanjšala raznolikost objavljenih mnenj in ogrozile konkurenco na medijskem trgu.

Tretji način državne regulacije medijskega trga v ZDA je pravilo, ki prepoveduje navzkrižna lastništva medijev. Tako je FCC leta 1975 uveljavila pravilo, ki »prepoveduje podelitev licence ali prenos licence za radiodifuzne medije v določeni skupnosti na podjetje, ki ima v lasti časopis v isti skupnosti« (Barron 2002, 986). Kot ugotavlja Baker, se ta regulacijski model ni uveljavil pri večini že obstoječih navzkrižnih lastništev medijev.

Poleg nepopolnega medijskega trga, ki bi zagotavljal svobodno konkurenco, medijski produkti, ki prevladajo na tržišču, »ne zadovoljujejo potreb manjših političnih in informacijskih skupin v družbi« (Barron 2002, 972). In še pomembnejše, prosti »mednarodni trg medijskih vsebin pospešuje izginjanje lokalnih medijev in slabi njihovo osrednjo vlogo v demokratični funkciji medijev« (Barron 2002, 972). Tako Baker dvomi, da bi neomejen in prosti trg medijskih vsebin na globalnem medijskem tržišču podpiral tako nacionalno kot globalno demokracijo.

»Ker so mednarodne korporacije gonilo ekonomske globalizacije in ustvarjajo več prihodkov kot so družbeni proizvodi večine nacionalnih držav, in ker neregulirani ekonomske entitete velikokrat posežejo preka zakona, lahko samo pravna regulacija, v idealnem primeru s strani demokratičnih vlad, učinkovito preusmeri korporativno moč v bolj družbeno koristne uporabe. Seveda, treba je tudi upoštevati, da je veliko držav šibkejših od korporacij, ki jih skušajo zaustaviti« (Barron 2002, 979). Tako sledi, da so »v veliko pogledih te korporacije novi suvereni sveta« (Barron 2002, 979).

»Drugo možno zdravilo proti potlačenju suverenih držav s strani multinacionalnih korporacij je razvoj mednarodnih državnih inštitucij« (Baker v Barron 2002, 979) Baker tu kritizira, da razvoj mednarodnih inštitucij, ki bi zagotavljale globalno demokratično vladno, omejujejo obstoječe inštitucije. Organizacije, kot so Svetovna banka, Mednarodni finančni sklad in Svetovna trgovinska organizacija, se danes soočajo »z pomanjkanjem transparentnosti in nezmožnostjo, da bi bile demokratično odzivne« (Barron 2002, 979).

Predpostavka, da obstaja »medijski način blaženja ekonomske globalizacije« (Barron 2002, 978), Jerome Barron zavrne z argumentom, da je verjetno, da neomejen trg medijskih vsebin podpira ekonomsko globalizacijo. V delitvi med nacionalnimi mediji, ki bi se lahko zoperstavili multinacionalnim korporacijam, je smiselno prepoznati, da so tudi najmočnejše nacionalne korporacije pravzaprav multinacionalne družbe. »S pospešeno konsolidacijo medijev in koncentracijo medijske moči, medijski konglomerati dominirajo nad 'regionalnimi in nacionalnimi trgi' po celem svetu«

(Barron 2002, 978-979). McChesney tako ugotavlja, da se regionalni mediji želijo ali prodati ali soinvestirati skupaj z mednarodnimi korporacijami in da ob tem »z veseljem ponudijo 'lokalni vidik vsebin' in svojo strokovno pomoč pri pogajanju z lokalnimi politikami« (Barron 2002, 979).

Z uveljavitvijo kableske televizije v ZDA in konkurenčnostjo radiodifuznim programom v določenih lokalnih in regionalnih področjih "je obilje postalo argument za dolžnost. Ker je na voljo preveč kanalskih mest in ker kabelski operater uveljavlja uredniško politiko nad večino kanalov, namenska uporaba nekaj javno dostopnih programov [angl. public access channels, tj. javni televizijski programi oz. televizijski programi posebnega pomena, op. a.] ne predstavlja pravega vdora v uredniško politiko« (Barron 1992, 18).

Barron argumentacijo, da obilje programskih mest, ki so na voljo kabelskim operaterjem in uporabnikom, predstavlja argument za regulacijo, prepozna kot pomembno spremembo v pravni praksi na področju svobode medijev. Običajno je namreč prav redkost dobrine ali storitve argument za njeno regulacijo. V sodbi *Eire Telecommunications proti mestu Eire* (1987) je obilje prostih programskih mest pri kabelskem operaterju vodilo do sodne odločitve, da določitev obveznosti prenosa programov javnega dostopa preko kableskega omrežja predstavlja za kabelsko podjetje le minimalni poseg v udeležanje pravic, ki izhajajo iz prvega amandmaja ameriške ustave (Barron 1992). V sodbi v tem precedenčnem sodnem postopku je bilo kabelskemu podjetju naloženo, da ob kapaciteti oddajanja 84-ih programov distribuira tudi 13 javno dostopnih programov.

V razmisleku potrebe po regulaciji redkih dobrin in tistih v obilju Barron razvija »model skupne infrastrukture (common carrier model)« (Barron 1992, 17). Izraz »skupna infrastruktura« je angleški pravni pojem iz 16. stoletja, pomeni pa »zasebno entiteto, ki opravlja javno funkcijo (zakon so razvili za kontrolorje pristanišč)« (Wu 2010). Barron s tem pojmom v medijski dejavnosti poimenuje telekomunikacijsko entiteto, ki deluje na način, da je odprta za vse. V tem modelu uporabniki zagotavljajo vsebino, ki jo posreduje prenašalec, in »po definiciji, imajo uporabniki dostop do prenašalca« (Barron

1992, 17). Model skupnega prenašalca predstavlja novost v regulacijski praksi medijev. V dejavnosti časopisnega izdajatelja, ki je »ljubosumen na svojo absolutno nadvlado nad svojimi stranmi« (Barron 1992, 17), ki temelji na tehnologiji tiskarskega stroja in kjer vsebino ustvarjajo »zaposleni novinarji« (Barron 1992, 17), se »nediskriminatorni dostop v smislu zagotavljanja vsebine, ki bi se prenašala, razume kot vojna z uredniško politiko« (Barron 1992, 17).

O teh telekomunikacijskih entitetah, kot so ponudniki telefonije, ki zagotavljajo odprto platformo za prenos vsebine, ki jo zagotavljajo uporabniki, do sedaj »nismo razmišljali kot o urednikih« (Barron 1992, 17). Model skupnega prenašalca je skladen z Barronovo teorijo o pravici do dostopa do medijev in bi jo udejanil tudi v praksi, saj »ga sestavljajo informacijske in video storitve, ki jih ponujajo ponudniki telefonije, na nediskriminatorni podlagi, odprti za vse« (Barron 1992, 17). Alternativni model razumevanja teh novih storitev je prenos modela založnika na dosedanje skupne prenašalce, kot so ponudniki telefonskih storitev, saj so ti prvič soočajo z vlogo in poslom ustvarjanja informacij. Barron ocenjuje vpeljavo založniškega modela na ta telekomunikacijska podjetja, s čimer bi ta »lahko neomejeno vplivala na sestavo in vsebino svojega prometa« (Barron 1992, 17) kot »zelo nezaželeno« (Barron 1992, 17).

4.4 Nedelovanje prostega trga in intervencija države

Tako teorija dostopa do medijev kot teorija pravice do komuniciranja izhajata iz teze, da je prosti medijski trg nedosegljiv ideal in da je intervencija države v razmere in odnose med medijskimi organizacijami ne pomeni vmešavanja v komunikacijske pravice, ker se neposredno ne dotika niti govorca in niti prejemnika v komunikacijskih procesih.

Zagovorniki poseganja države ali druge skupnosti v regulacijo medijskega prostora argumentirajo takšno delovanje s tezo, da je bilo nevmešavanje države in ustavna ločitev države od vplivanja na medije pravzaprav namenjeno samoomejitvi vpliva države – glavnega financerja. Tako McChesney ugotavlja, da so prve ameriške vlade »zagotavljale ogromne tiskarske in poštno subvencije, da bi razvili časopise, ki jih trg sam od sebe ne bi nikoli omogočil. Tisk takrat ni bil prepoznan kot poslovno podjetje, ampak kot na pol uraden in nepogrešljiv del vlade, kot četrta veja oblasti« (McChesney 2007, 1444)

V trk med pravico do lastnine in pravico do izražanja mnenj se je ob ločitvi medijev od države poudarila vloga lastnika, ki ne samo da lahko umakne komunikacijska sredstva, temveč ima tudi pravico nadzora dobave kot tudi izbora vsebine. "Zakaj bi zasebni lastnik komunikacijskih sredstev raje izbral (oz. sploh želel) z vsebino koristiti demokratični javni razpravi pred svojim zasebnim interesom maksimizacije dobička? [...] Zakaj bi upošteval in vzpodbujal manjšinska mnenja, kot je zahteval J.S. Mill, če je to lahko škodljivo za njegovo ali njeno poslovanje?" (Splichal 2002, 179)

Jerome Barron ugotovi, da »medijsko tržišče ni popolno« (Barron 2002, 972) in ne zagotavlja pogojev, kot bi jih zagotavljal idealni trg zaradi monopolnih in oligopolnih vlog posameznih akterjev, neenakega dostopa do informacij in regulatornih teles posameznih akterjev in drugih razlogov, ki izhajajo iz koncentracije lastništva in neenake ekonomske moči posameznih medijskih podjetij. Po ekonomski teoriji »nedelovanja trga (market failure)« (Barron 2002, 972) izhaja, da posamezen ekonomski subjekt – ker ne deluje v razmerah popolne konkurence – ne more ustvariti

dobička, ne da bi oškodoval druge ekonomske subjekte na trgu.

Z razvojem medomrežnih računalniško posredovanih komunikacij, ki jim lahko pripišemo »hipertekstualni potencial in zmožnost medijske konvergence« (Splichal 2005), se je začetni utopični optimizem o elektronski demokraciji hitro ohladil. Kot je sklenil Zolo v svoji oceni elektronskih medijev, se je »1) nesimetrična in neinteraktivna narava množične politične komunikacije [...] razvila do take mere, da je ideja o 'elektronski demokraciji' zagotovo postala utopična, 2) z nadaljnjim razprševanjem javne sfere - ki je posledica narkotične disfunkcije množičnih medijev - se je ta spremenila v 'področje refleksije, v metadimenzijo zunaj časa, v katerem 'resnična' javnost pasivno doprinaša [...] k izkoriščanju 'elektronske' javnosti« (Zolo v Splichal 2002,188).

Čeprav konvergenčne storitve spreminjajo strukturo občinstva in načine potrošnje medijev, to neposredno le vpliva na poslovanje medijske industrije, »Širitev fiksnega širokopasovnega prenosa podatkov, digitalne televizije in 3G omrežij so hitro spremenile navade gledalcev. Vertikalna struktura sestavljanja avdiovizualnega programa se postopoma umika horizontalni fragmentaciji občinstev, ki sledijo svojemu urniku gledanja. Tehnološki napredek je tudi močno vplival na poslovne modele medijske industrije« (Raycheva 2009, 80).

Tako tudi Barron v kritiki Bakerja izpostavi, da internet pripomore k večji raznolikosti izraza z »'dramatičnim zmanjšanjem časa, stroškov in posledično geografskih ovir pri distribuciji', a ne pozabi omeniti, da zmanjšanje stroškov distribucije lahko vzpodbudi ekonomijo obsega in tako vodi k večji koncentraciji na trgu v produkciji komercialnih vsebin« (Barron 2002, 972). Navidezna raznolikost in enostavnost dostopa do vsebin lahko tako dolgoročno zmanjša raznolikost v produkciji vsebin.

4.5 Celovitejše komunikacijske pravice

V prizadevanju za uvrstitev pravice do komuniciranja se je identificiral razširjen nabor človekovih pravic, ki omogoča vstop do komunikacijskih procesov. »Komunikacijske potrebe v demokratični družbi bi bilo potrebno pospremiti s širitvijo določenih pravic kot je pravica do informiranja, pravica informirati, pravica do zasebnosti, pravica sodelovanja v javni komunikaciji – vse te pravice so del novega koncepta, pravice do komuniciranja. V razvoju novega obdobja družbenih pravic predlagamo, da se vsi vidiki pravice do komuniciranja še nadalje raziščejo« (MacBride et al. v Fisher 1982, 39).

V spremembah v strukturi občinstva, v distribuciji in obliki medijskih vsebin se tako prepoznava potrebo po medijskem izobraževanju in smiselnejši regulaciji medijskih trgov. Potrebna je "medijska pismenost, katere razvoj lahko pomaga ljudem »izvrševanje informiranih odločitev, razumeti naravo vsebine in storitev ter izkoristiti celoten obseg priložnosti, ki jih ponujajo nove komunikacijske tehnologije« (Raycheva 2009, 91).

Poleg potrebe po medijskem izobraževanju spremenjeni družbeni procesi uporabe medijev zahtevajo tudi drugačno regulacijo medijskega prostora. Kot sklene Barron v svojem članku *Access To The Press* (1967), je »zaradi spremenjene narave komunikacijskih procesov nujno, da zakon pokaže skrb za javni interes v učinkoviti rabi medijev za izražanje različnih pogledov« (Barron 1967, 1678) ter poziva k ustavni podlagi, ki bi zagotavljala soočenje idej, ki bi dopolnila prvi in štirinajsti amandma ustave Združenih držav Amerike in tako prepovedala arbitrarno zavrnitev dostopa do medijskega prostora in tako zagotovila učinkovit forum za izražanje raznolikih mnenj. Utemeljitev priložnosti za regulacijo novih medijskih storitev utemeljuje tudi Raycheva s prepoznavo njihovih kulturnih vrednosti. »Njihov naraščajoč pomen za družbo, demokracijo (posebej pri zagotavljanju svobode informiranja, raznolikosti mnenj in medijskega pluralizma), izobraževanje in kulturo opravičuje uveljavitev določenih pravil za te storitve« (Raycheva 2009, 81).

5 Sklep

»Čeprav smo zaščitili izraz, kakor hitro se je uveljavil, ostaja naš zakon ravnodušen do ustvarjanja priložnosti za izražanje.« (Jerome A. Barron)

Ekonomske, politične in tehnološke spremembe sodobnega časa umeščajo današnja vprašanja medijske regulacije, kot temu reče McChesney, na kritično razpotje. Tehnološke spremembe dvosmerne digitalne komunikacije, ki združujejo osebno in množično komunikacijo, je napovedal že d'Arcy ob pozivu k oblikovanju nove temeljne človekove pravice. Prišel bo namreč čas, ko »bodo digitalni radiodifuzni sateliti in z njimi povezana tehnologija vodili k neskončno večjim komunikacijskim možnostim – k resnični pravici do komuniciranja v vseh oblikah. Na tej poti je čas sam po sebi drugotnega pomena; pomembna je volja, da pridemo do tja na koncu« (d'Arcy v Harms 2009).

V diplomskem delu sem analiziral dve teoriji, ki izhajata iz družbenih namenov komuniciranja in zagovarjata državno regulacijo medijskega področja iz enakih namenov, zaradi katerih je nekoč država zagotovila neodvisnost medijskih organizacij – da bi se izognila vplivu kapitala na usmerjanje javnega dialoga ter se izvzela iz v demokratičnih sistemih nelegitimnih načinov vplivanja na javno mnenje. Gibanje Neuvrščenih za uveljavitev pravice do komuniciranja ter Barronova teorija dostopa do medijev sta vsaka na svoj način, a z enakimi izhodišči skušali preseči obstoječe napetosti med korporativno pravico do lastnine in individualno pravico do izražanja mnenj, ki se oblikuje in najbolj jasno izraža na področju regulacije medijev.

Teorija dostopa do medijev je v pravni praksi ameriškega ustavnega sodstva revitalizirala osnovni namen prvega amandmaja, zagotavljanja govora brez cenzure. Tudi sam Jerome A. Barron v skoraj zgodovinskem pregledu svojega delovanja v 1960-ih letih ocenjuje, da ostaja osnovna teza njegovega tedanjega razmisleka danes ostaja tako ali še bolj veljavna kot v času v šestdesetih letih. »Meč cenzure lahko vihti tudi zasebni sektor, ne samo državni organi. Zasebna cenzura je lahko tako represivna in tako prepričljiva kot javna cenzura« (Barron 2007, 101).

V času individualizma in komercializma so človekove pravice večinoma pravno ubesedene in uveljavljene kot individualne in negativne. MacBrideova komisija je v tem okolju jasno izrazila potrebo po kodifikaciji pozitivnih in kolektivnih pravic v temeljnih mednarodnih listinah.

Teorija dostopa do medijev in prizadevanja za širitev temeljnih človekovih pravic, ki obe izvirata v 1960-ih, sta do 1980-ih izgubile na veljavi in sposobnosti pri revitalizaciji medijskih sistemov za doseganje demokratičnih in skupnostnih namenov sodobnega časa. Sodna praksa odločanja o ustavnopravnih sporih o svobodi govora na podlagi teorije dostopa do medijev je zatonila po Barronovem umiku iz ustavnega sodišča ZDA. Prizadevanja Neuvrščenih v okviru UNESCO-a za razširitev temeljnih človekovih pravic so bila za desetletje utišana z izstopom komunikacijsko močnejših anglosaksonskih držav, Združenih držav Amerike in Velike Britanije, iz te mednarodne organizacije. Kakšna je torej relevantnost prizadevanj za širitev komunikacijskih pravic in teorije dostopa do medijev v današnjem družbenem kontekstu?

Osrednja vprašanja in teme, ki so podlaga obem teorijam, so danes enako veljavne kot so bile tedaj. Tedanja napetost med pravico do lastnine in pravico do komuniciranja, ki sta ju teoriji osvetlili znotraj nacionalnega komunikacijskega sistema ter na mednarodnem trgu medijskih vsebin, je danes še ostrejša. »O dostopu do tiska sem začel pisati v odzivu na nov pojav – naraščajočo koncentracijo medijskega lastništva« (Barron 2007, 101). Tako tedaj kot danes so »centri komunikacijske moči prepoznani kot zasebni sektor. In kot taki niso bili zavezani k spoštovanjem standardov, ki izhajajo iz prvega amandmaja« (Barron 2007, 101) k ameriški ustavi.

Navkljub utopističnim napovedim demokratizirajoče narave dvosmerne digitalne komunikacije, tehnološka revolucija digitalnega komuniciranja sama po sebi ni prinesla večje svobode govora. Kar se je spremenilo, so naše predstave, kako misliti o zakonu in tehnologiji. Pri tem ima porast interneta velik delež. »Vse, kar internet zares počne, je da na ogled postavlja značilnosti našega sveta, ki so bile že prisotne leta 1967. Internet nas pripravi do tega, da smo bolj občutljivi za teme o oblikovanju tehnoloških in

informacijskih ukrepov. Te teme so obstajale, še preden smo se vprašali, če smejo sodniki zagotoviti omejene pravice do popravkov pomembnim delom naših skupnosti, in bodo obstajale tudi še naprej« (Balkin 2008).

Kot ugotovi Barron sam, so vedno bolj prisotni tudi »naraščajoči pritiski za cenzuro interneta« (Barron 2007, 115). Barron napoveduje, da ko se bo trend zmanjševanja števila ponudnikov internetnih storitev in iskalnikov še nadaljeval – ko se bo koncentracija medijskega lastništva v internetnem medijskem prostoru še nadaljevala – bodo tudi pritiski k cenzuri vedno močnejši (Barron 2007, 115).

Danes se soočamo z vprašanjem, ali imajo računalniški iskalni algoritmi tudi zagotovljene pravice iz prvega amandaja ameriške ustave. (Wu 2012). Wu navaja sodbo ameriškega sodišča iz leta 2003, iz katere je razumljivo, da je vrstni red zadetkov na iskalniku Google zaščiten s prvim amandmajem, z zaščito svobode govora. »Prvi amandma je odtaval daleč stran od svojih prvotnih namenov, ko so ga začeli uporabljati, da ščiti komercialne avtomate pred regulacijskim pregledom« (Wu 2012). Zmotno razumevanje nevmešavanja države v komunikacijsko sfero v smislu take imenovane deregulacije medijskega prostora je ena osnovnih kritik, ki jo neoliberalističnemu razumevanju medijskega prostora očita teorija dostopa do medijev, in ta ostaja veljavna še danes.

Kljub temu velja poudariti, da je sedanje razmišljanje temeljilo na predpostavki, da so »radiodifuzni mediji osrednji prenašalci govora« (Balkin 2008), »pregovorna redkost radiodifuznih frekvenc« (Balkin 2008), »televizija in časopisi so bili v 1960-ih letih množični mediji v smislu enega govora na množico prejemnikov« (Balkin 2008). V današnjih medijskih sistemih, kjer osrednjo prenašalsko vlogo nosijo telefonske družbe, z obiljem programskih mest v kabelskih in digitalnih radiodifuznih sistemih ter s preseganjem »(tehnološko pogojene) delitve med medosebno komunikacijo in množično komunikacijo« (Spical 2002, xxiii), ki jo omogočajo računalniška omrežja, lahko iščemo drugačne ukrepe in mehanizme za zagotavljanje človekovih komunikacijskih pravic.

Tako Netanel v svojem članku *Novi mediji v stari embalaži* (New Media in Old Bottles) (Netanel 2008) ugotavlja, da »nepregledna uporaba avtorskih pravic koristi uveljavljenim množičnim medijem, da vertikalno zavirajo platforme [horizontalnega, neposrednega] govora med soležnimi računalniki« (Netanel 2008), prepoznavo tradicionalno vlogo uveljavljanja avtorskih pravic »za zaviranje novomedijskih konkurentov« (Netanel 2008) ter »potencial avtorskih pravic, ki omogoča velikim podjetjem, kot je Google, da ogrozijo raznolikost izraza v digitalni dobi«, kot se je zgodilo pri tradicionalnejših medijih, kot so tisk in televizija. Netanel zato ugotavlja, da bi v zasledovanju Barronove vizije dostopa do medijev bilo potrebno vključiti »prilagoditev avtorskega prava, ki bi zaščitila neposredno komunikacijo med soležnimi napravami ter medije, ki omogočajo takšno komunikacijo, a obenem podpirala plodno in finančno stabilno institucionalno novinarstvo« (Netanel 2008).

A namen sodobnih medijskih teorij, ki se idejno napajajo iz teorije dostopa do medijev in prizadevanj za prepoznavo in kodifikacijo komunikacijskih pravic, ostaja enak - »povečati število ljudi, ki ima učinkovit dostop do medijev, in ne le sprejeti obstoječih poslovnih modelov in jih omiliti s sodno iztožljivo pravico do dostopa« (Balkin 2008). Potrebno je ponovno oblikovati sistem množične komunikacije. »To bi lahko dosegli z ločevanjem vsebine od distribucije vsebine, z omilitvijo tehnoloških omejitev, ki zamejujejo število radiodifuznih licenc, s subvencijo razvoja novih komercialnih tehnologij in z ustvarjanjem novih institucionalnih okvirjev medijske produkcije« (Balkin 2008).

Pomen teorije dostopa do medijev in prizadevanj za kodifikacijo komunikacijskih pravic je danes enako veljaven kot ob njenem nastanku. Sodobna akademska prizadevanja za zmanjševanje zasebne ali javne cenzure, za zagotovitev nevtralnosti interneta, za preseganje generacijske, izobrazbene in ekonomske digitalne ločnice, ter idejna gibanja, ki zahtevajo ponovni premislek avtorskega prava, nadalje razvijajo izhodišča teorije dostopa do medijev in prizadevanj k širitvi človekovih komunikacijskih pravic, da bi ponovno oživila družbeni, ekonomski in tehnološki razvoj medijskega in komunikacijskega ekosistema, s tem pa tudi naše skupnosti.

6 Literatura

Balkin, Jack M. 2008. *Media Access: A Question of Design*. Dostopno prek: <http://www.yalelawtech.org/wp-content/uploads/Balkin-Access.pdf> (19. maj 2012).

Barron, Jerome A. 1967. Access to the Press - A New First Amendment Right. *Harvard Law Review* 80: 1641–1679.

--- 1992. The Right of Reply to the Media in the United States - Resistance and Resurgence. *Hastings Communications & Entertainment Law Journal* 15: 1–20.

--- 2002. Panel III: International Trade in Media Products. Commentary: Globalism and National Media Policies in the United States and Canada: A Critique of C. Edwin Baker's *Media, Markets and Democracy*. *Brooklyn Journal of International Law* 27: 971–1002.

--- 2007. *Access to the Media - A Contemporary Appraisal*. Dostopno prek: http://lawarchive.hofstra.edu/pdf/academics/journals/lawreview/lrv_issues_v35n03_cc2_barron_final.pdf (19. maj 2012).

Carter, Ian. 2007. Positive and Negative Liberty. V *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ur. Edward N. Zalta. Dostopno prek: <http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/liberty-positive-negative/> (3. januar 2012).

Fisher, Desmond. 1982. *The Right to Communicate: A Status Report*. Dostopno prek: <http://unesdoc.unesco.org/images/0005/000503/050335eo.pdf> (25. junij 2012)

Gaber, Slavko. 1994. Samoumevnost demokracije in svoboda. Spremnna beseda. V *O svobodi*, John Stuart Mill: 7–30. Ljubljana: Krt.

Habermas, Juergen. 1989. *Strukturne spremembe javnosti*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Harms, L. S. 2002. *Direct Broadcast Satellites and the Right of Man to Communicate: An Abstract*. Dostopno prek: <http://righttocommunicate.com/?q=node/35> (25. junij 2012).

Kant, Immanuel. 1784. *An Answer to the Question: What is Enlightenment*. Dostopno prek: <http://www.english.upenn.edu/~mgamer/Etexts/kant.html> (3. januar 2012).

Knight Hunt, Frederick. 1850. *The Fourth Estate*. Dostopno prek: Google Books.

MacBride, Sean, Alie Abel, Hubert Beuve-Méry, Elebe Ma Ekonzo, Gabriel García Márquez, Sergei Losev, Mochtar Lubis, Mustapha Masmoudi, Michio Nagai, Fred Isaac Akporuaro Omu, Bogdan Osolnik, Gamal El Oteifi, Johannes Pieter Pronk, Juan Somavía, Boobli George Verghese in Betty Zimmerman. 1980. *Many Voices One World. Towards a new more just and more efficient world information and communication order*. Dostopno prek: <http://www.scribd.com/doc/52132938/Many-Voices-One-World-The-MacBride-Report-1980> (26. junij 2012).

Mill, John Stuart. 1994. *O svobodi*. Ljubljana: Krt.

McChesney, Robert W. in Robert Waterman. 2007. *Freedom of the Press for Whom? The Question to be Answered in Our Critical Juncture*. Dostopno prek: http://lawarchive.hofstra.edu/pdf/academics/journals/lawreview/lrv_issues_v35n03_cc13_mcchesney_final.pdf (1. september 2012).

Napoli, Phillip M. in Sheea T. Sybblis. 2007. *Access to Audiences as a First Amendment Right: Its Relevance and Implications for Electronic Media Policy*. Dostopno prek: http://www.vjolt.net/vol12/issue1/v12i1_a1-NAPOLI.pdf (25. maj 2012).

Netanel, Neil Weinstock. 2008. *New Media in Old Bottles? Barron's Contextual First Amendment and Copyright in the Digital Age*. Dostopno prek: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1183167 (3. januar 2012).

Raycheva, Lilia. 2009. The Challenges of ICT to Media Pluralism. V *Press Freedom and Pluralism in Europe. Concepts and Conditions*, ur. Andrea Czepek, Melanie Hellweg in Eva Nowak: 75–90. Bristol: Intellect.

Splichal, Slavko. 2001. Publiciteta, množični mediji in delitev oblasti. *Teorija in praksa* 38 (1): 29–46.

--- 2002. *Principles of Publicity and Press Freedom*. Lanham: Rowman & Littlefield.

Tocqueville, Alexis de. 1996. *Demokracija v Ameriki I*. Ljubljana: Krtina.

Trager, Robert in Donna Lee Dickinson. 1999. *Freedom of expression in the 21st century*. Thousand Oaks: Pine Forge.

Wu, Tim. 2010. *Network Neutrality FAQ*. Dostopno prek: http://timwu.org/network_neutrality.html (3. januar 2012).

--- 2012. *Free Speech for Computers?* Dostopno prek: http://www.nytimes.com/2012/06/20/opinion/free-speech-for-computers.html?_r=1 (26. junij 2012).